
СІРКО Р.І.,

кандидат психологічних наук,

доцент,

Львівський державний університет

безпеки життєдіяльності,

м. Львів, Україна

ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ ДСНС УКРАЇНИ

У статті досліджуються проблема емоційно-вольових якостей майбутніх психологів вищих навчальних закладів системи ДСНС України. Виявлено, що для кожного рівня навчання характерні свої емоційно-вольові якості. Емоційна сфера високо успішних респондентів характеризується особистісною тривожністю, схильністю до дратівливості та більш високою вербальною агресією. У групі низького рівня успішності відмічається більш високі показники по фізичній агресії, почутті провини та підозрливості. Доведено, що в успішних респондентів вищі показники за негативними емоційними станами, такими як: самотність, безнадія, статевий конфлікт, почуття неприкаяності, розходження між Я-реальним та Я-ідеальним, що виступає поштовхом до саморозвитку. У респондентів групи високого рівня навчання виявлені тенденції до співробітництва та компромісу як виходу з конфліктних ситуацій; у респондентів групи низького рівня – уникнення та компроміс. Для високого рівня успішності характерні довірливі стосунки з батьками та демократичний стиль виховання, для низького – невротизовані стосунки з батьками та авторитарний стиль виховання.

Ключові слова: емоційно-вольові якості, тривожність, агресивність, майбутні психологи.

В статье исследуются проблема эмоционально-волевых качеств будущих психологов высших учебных заведений системы ГСЧС Украины. Обнаружено, что для каждого уровня успеваемости характерные свои эмоционально-волевые качества. Эмоциональная

сфера высоко успешных респондентов характеризуется личностной тревожностью, склонностью к раздражительности и вербальной агрессией. В группе низкого уровня успеваемости отмечается более высокие показатели по физической агрессии, чувстве вины и подозрительности. Доказано, что у успешных респондентов наблюдаются такие негативные эмоциональные состояния как: одиночество, безнадежность, половой конфликт, чувство неприкаянности, расхождение между Я-реальным и Я-идеальным, что выступает толчком к саморазвитию. У респондентов группы высокого уровня успеваемости, обнаруженные тенденции к сотрудничеству и компромиссу, как выходу из конфликтных ситуаций; у респондентов группы низкого уровня - избегание и компромисс. Для высокого уровня успеваемости характерны доверчивые отношения с родителями и демократический стиль воспитания, для низкого – невротизированные отношения с родителями и авторитарный стиль воспитания.

Ключевые слова: эмоционально-волевые качества, тревожность, агрессивность, будущие психологи.

The article is devoted to the problem of emotional-volitional qualities of future psychologists of higher educational establishments of the system of DSNS of Ukraine. It is discovered that for every level of studies is characteristic the emotionally volitional qualities. Emotional sphere highly successful students characterized a personality anxiety, propensity to crabbiness and verbal aggression. In the group of low level students marked more high indexes after physical aggression, sense of guilt and suspiciousness. It is well-proven that at successful students have such negative emotional states as: solitude, hopelessness, sexual conflict, sense of namelessness, divergence between the I-real and I-ideal, that comes forward a shove to self actualization. At the group of high level students found out tendencies to the collaboration and compromise, as to the exit from conflict situations; at group of low level students - avoidance and compromise. For the high level students are characteristic trustful relationships with parents and democratic style of education, for low level students are negative relationships with parents and authoritarian style of education.

Key words: emotional-volitional qualities, anxiety, aggressiveness, future psychologists.

Постановка проблеми. Актуальність вирішення проблеми професійної підготовки спеціалістів з практичної психології до діяльності в особливих умовах зумовлена збільшенням екстремальних ситуацій в Україні, їхнього рівня складності. Проте професійна підготовка майбутнього психолога на стадії освіти неможлива без наукового уявлення про психологічну структуру особистості працівника та її дослідження, адже лише цілісне структуроване розуміння її психіки змістовно репрезентує її трудовий потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел показав, що проблемі фахівця, задіяного в екстремальних умовах діяльності приділяється достатня увага. Розглядаються особливості поведінки людини у надзвичайних ситуаціях різного типу техногенних та природних катастроф [2, 4]; досліджуються психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності персоналу при виконанні задач в умовах, що потребують граничної мобілізації фізичних психологічних та моральних якостей особистості [1,3,5,7]. У той же час проблемі підготовки практичного психолога відводиться недостатнє місце в психолого-педагогічній літературі. Існують лише окремі дослідження, в яких ставиться дана проблема [6,8]. На сьогоднішній день відсутній системний підхід до підготовки психоло-

га, не розроблена психограма професії «психологія діяльності у особливих умовах»; майже не вивчені функції психолога при професійно-екстремальній діяльності.

Мета статті – дослідження емоційно-вольових якостей майбутніх психологів та чинники, що їх детермінують.

Методи дослідження. До психодіагностичного пакету були включені нижчезазначені методики. Методика діагностики показників і форм агресії (А.Басс, А.Дарка), яка визначає фізичну, вербальну, непрямую форми агресії, негативізм, дратівливість, підозріливість, образу та почуття провини. Методика виміру рівня реактивної та особистісної тривожності (Ч.Д.Спілбергер, Ю.Л.Ханін), спрямована на визначення рівня вродженої та ситуативної тривожності людини. Методика діагностики емоційних станів А.Т.Джерлсайда, яка вимірює ступінь прояву негативних актуальних станів, таких як: самотність; безмістовність існування; свобода вибору; статевий конфлікт; ворожість; розходження між Я-реальним та Я-ідеальним; свобода волі; безнадія; почуття неприкаяності. Методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К.Томаса, яка визначає домінуючі способи регулювання індивідом конфліктів: конкуренцію, пристосування, компроміс, уникнення, співробітництво. Біографічний запитальник BIV, який діагностує деякі аспекти біогра-

фії та структури особистості, фактори соціального середовища, дослідження яких дає можливість виділити основні чинники, що впливають на становлення індивіда, такі як: сімейна ситуація, сила Я, соціальне становище, стиль виховання, нейротизм, соціальна активність, психофізична конституція, екстраверсія.

З метою дослідження емоційно-вольових якостей майбутніх психологів був проведений констатувальний експеримент. Базовим експериментальним майданчиком був обраний Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. У дослідженні приймало участь 245 осіб юнацького віку, які навчаються за спеціальністю «Психологія» денної форми навчання (I-V курси).

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Гендерний розподіл по вибірці в цілому показав, що 84,4% (207 людей) є особами жіночої статі, а 15,6% (38 людей) – чоловічої. Така тенденція є негативною, оскільки для діяльності в особливих умовах, яка характеризується як значною емоційною напруженістю, так і фізичними навантаженнями, чоловіки пристосовані краще. Окрім того, з кожним роком знижується кількість юнаків, які вибирають професію «психолог». Так, при наборі 2012 року вступили на навчання 25,5% юнаків і 76,5% дівчат, а при наборі 2015 – вже лише 15,4% осіб чоловічої статі та 84,6% - жіночої. Цей факт свідчить про те, що не зважаючи на специфіку вищого навчального закладу, який пов'язаний з чоловічими видами діяльності, психологія, навіть екстремальна, сприймається як суто жіноча професія.

На основі показника «середній бал успішності», який визначався за допомогою аналізу навчальної документації, обстежувані поділені на дві групи:

високого рівня успішності, результати екзаменаційної сесії яких складали 4,0-5,0 балів та низького – від 2,0 до 3,9 балів включно. По вибірці в цілому високий рівень успішності зафіксований у 56,7% осіб, низький – у 43,3% досліджуваних. Потрібно зазначити, що найгірша успішність діагностована у першокурсників: серед них тільки 26,9% є високо успішними, а 73,1% - низько успішними. Така ситуація пояснюється складностями адаптації до специфіки навчального закладу воєнізованого типу та суттєвими відмінностями учбового процесу в середній школі та вищому навчальному закладі. Юнаки та дівчата вчаться пристосовуватися до нової форми організації занять, відсутності щоденних завдань, збільшення кількості та складності навчального матеріалу. На наступних курсах успішність обстежуваних покращилась в три рази: кількість низько успішних осіб зменшилась з 73,1% до 23,4% на випускному курсі.

В спеціалізованих закладах системи ДСНС використовуються державна форма навчання (курсанти) та платна форма навчання (студенти). В дослідженні приймали участь 33 курсанти (13,5%) та 212 студентів (86,5%). Потрібно зазначити, що обидві групи працюють за однаковою навчальною програмою та планом, проте суттєво відрізняються за умовами вступу до вищого навчального закладу. Так, студенти зараховувались на навчання на конкурсній основі за результатами незалежного тестування. Курсанти ж складали додатковий іспит з фізичної підготовки, проходили медичний огляд, психологічний відбір та психофізіологічне тестування. Такі додаткові обстеження дають можливість підібрати здорових, фізично розвинутих осіб зі стійкою психікою та високим потенціальним рівнем, що, в свою чер-

гу, впливає на успішність у професійно-екстремальній діяльності.

Існують також відмінності серед вищезначених груп в умовах життєдіяльності. По-перше, курсанти знаходяться під більш жорстким контролем, оскільки проживають на казарменному становищі та виконують домашні завдання під наглядом викладачів або офіцерів. По-друге, курсанти згідно державної форми замовлення після закінчення навчального закладу забезпечуються роботою, що являється значним мотиваційним стимулом навчальної діяльності. Студенти ж, навпаки, не впевнені, що в сучасних соціально-економічних умовах знайдуть роботу за спеціальністю. Саме тому при порівнянні успішності цих двох груп виявлені суттєві відмінності. У групі курсантів зафіксований високий рівень успішності у 78,8% осіб, а у студентів – лише у 53,3%. При цьому у курсантів успішність тримається на однаковому рівні впродовж всіх років навчання, а у студентів до випускного курсу рівень успішності знижується, оскільки частина з них розпочинає трудову діяльність, але не за спеціальністю.

Аналіз експериментального матеріалу дозволив виділити якісні особливості респондентів високого і низького рівнів успішності і зробити висновки про істотні відмінності в їх емоційно-вольових характеристиках.

Розглянемо емоційно-вольову сферу майбутніх психологів. По вибірці в цілому у кожного четвертого респондента зафіксована висока особистісна тривожність (25,7%) і майже відсутня реактивність (2,4%). При цьому, у успішних осіб тривожність особистісна вища (31,2% проти 19,8% неуспішних) і з кожним роком навчання збільшується: з 21,4% на першому курсі до 54,5% на четвертому. Як показує дослі-

дження, висока особистісна тривожність спонукає більш відповідально відноситися до діяльності, що, в свою чергу, підвищує її результативність.

При дослідженні агресивних тенденцій по вибірці в цілому виявлений високий рівень вербальної агресії (75,5%), яка виражає негативні почуття через словесні образи інших людей. У кожного третього респондента по вибірці в цілому діагностовано «роздратування» (37,1%), при якому є готовність до збудження та імпульсивності, грубощів та різкості у висловлюваннях, а також «почуття провини» (35,9%), при якому доволі сильні аутоагресивні тенденції. Потрібно зазначити, що почуття провини у неуспішних респондентів з часом загострюється: на першому курсі навчання його відмічали 36,8% осіб, а на випускному – вже кожен другий опитуваний (50,0%).

Виявлені значимі відмінності серед груп різного рівня успішності. Так, у малоуспішних респондентів значно вищі показники за показниками підозріливості (33,0% проти 20,8% успішних) та фізичної агресії (30,1% проти 17,2% успішних). Схильність до недовіри до оточуючих і очікування образи з їхнього боку спонукає до проявів фізичної сили проти них, що значно знижує ефективність комунікативних інтеракцій та негативно впливає на професійну діяльність. Характерна для низько успішних респондентів і така опозиційна форма поведінки як «негативізм», яка спрямована проти авторитетів. Високі показники за шкалою «негативізм» зафіксовані у 7,5% у низького рівня успішності, а в групі високо успішних ця тенденція не виявлена взагалі.

За допомогою методики А.Т.Джерлсайда досліджувались негативні емоційні стани курсантів та студентів. По вибірці в цілому у кож-

ного другого респондента (49,7%) діагностовано «ворожість» як емоційний стан, який характеризується негативним ставленням до оточуючих, що проявляється як захисна реакція внаслідок очікування агресивних проявів по відношенню до себе від інших людей. У кожного третього опитуваного (30,2%) виявлено «розходження між Я-реальним та Я-ідеальним», що є властивим для юнацького віку, оскільки саме в цей період присутній у поведінці юнацький максималізм, при якому ставляться підвищені вимоги як до інших людей, так і до себе.

Потрібно зазначити, що суттєві відмінності виявлені також при аналізі психічних станів груп з різним рівнем успішності. У групі високо успішних респондентів майже втричі вищі показники негативних емоційних станів. Так, «одинокість» діагностовано у 15,8% успішних респондентів та 5,6% - неуспішних; «статевий конфлікт» зафіксований у 4,3% успішних та 0,9% - неуспішних курсантів та студентів; «розходження між Я-реальним та Я-ідеальним» виявлено у 33,0% успішних і 26,4% неуспішних обстежуваних; «безнадія» діагностовано у 12,2% успішних і 3,7% неуспішних респондентів; «почуття неприкаяності» установлена у 7,1% успішних і 1,8% неуспішних осіб. На нашу думку саме наявність негативних емоційних станів свідчить про внутрішньо особистісні конфлікти та незадоволеність власним життям, що виступає компенсаторним механізмом для досягнення успіхів в діяльності.

Виявлені також відмінності у стилях поведінки респондентів в конфліктних ситуаціях, які діагностувалися за методикою К.Томаса. Так, по вибірці в цілому у двох третіх респондентів зафіксовано стиль поведінки «компроміс» (66,1%), при якому людина не вміє

шукати шляхи виходу з ситуації, які би в більшій чи меншій мірі задовольнили обидві сторони, оскільки або лише один з учасників опиняється у вигравшій, або обидва програють, так як ідуть на компромісні поступки. У кожного третього респондента по вибірці в цілому виявлений і такий стиль як «співробітництво» (38,7%), використання якого призводить до того, що учасники конфліктної ситуації приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє потреби двох сторін.

Не досягають успіху і ті, хто вибирає стиль «уникнення» (32,2% по вибірці в цілому), для якого характерна як відсутність прагнення до кооперації, так і тенденція до досягнення власних цілей. Високий відсоток осіб, які використовують «суперництво» як прагнення добитися задоволення своїх інтересів в ущерб іншому (29,3% по вибірці в цілому).

Виявлені відмінності і по групам. Так, для групи високого рівня навчання характерні тенденції до співробітництва (54,6% та 17,9% відповідно) та компромісу (69,0% та 62,0% відповідно); для групи низького рівня навчання частіше відмічається такі стилі поведінки як «уникнення» (36,7% та 28,7% відповідно) та «компроміс» (62,2% та 69,9% відповідно).

Зовнішні чинники, що детермінують успішність діяльності діагностувались за допомогою методики Біографічний опитувальник особистості. Встановлено, що найбільш значимі фактори, які формують успішність діяльності особистості, пов'язані з батьківською сім'єю.

Встановлені значні деструкти у сімейному вихованні обстежуваних. Так, по вибірці в цілому у кожного другого респондента (44,8%) діагностовано авторитарний (неврозогенний) стиль виховання, при якому сильно

домінуюча поведінка батьків призводить до появи труднощів адаптації до соціуму. При цьому у групі низько успішних респондентів цей показник у півтора рази вищий ніж у групі високо успішних: відповідно 35,9% проти 56,6%.

У кожного третього респондента зафіксовані високі показники за шкалою «сімейна ситуація», що свідчить про незадовільні стосунки з батьками та неадекватне відношення сім'ї до оточуючих (36,7%), при цьому ця тенденція характерна як для високо успішних (41,0%), так і для низько успішних (36,7%).

У групі високого рівня навчання вдвічі вищі показники за шкалою «нейротизм»: 25,1% проти 13,2% малоуспішних, що свідчить про емоційну лабільність, чутливість, тривожність. У групі низького рівня навчання вдвічі більші показники по «екстраверсії»: 42,4% проти 25,1% високо успішних, що вказує на високу соціальну активність, надмірну комунікабельність, яка знижує успішність, оскільки провідною діяльністю виступає не навчання, а спілкування.

Висновок. Для кожного рівня навчання характерні свої емоційно-вольові якості. Емоційна сфера високо успішних респондентів характеризується особистісною тривожністю, схильністю до дратівливості та більш високою вербальною агресією. У групі низького рівня успішності відмічається більш високі показники по фізичній агресії, почутті провини та підозріливості. Виявлено, що в успішних респондентів вищі показники за негативними емоційними станами, такими як: самотність, безнадія, ставовий конфлікт, почуття неприкаяності, розходження між Я-реальним та Я-ідеальним, що виступає поштовхом до саморозвитку. У респондентів групи високого рівня навчання виявлені тенденції до співробітництва та компромісу як виходу з конфліктних ситуацій; у респондентів групи низького рівня - уникнення та компроміс.

Для високого рівня успішності характерні довірливі стосунки з батьками та демократичний стиль виховання, для низького - неврозогенні стосунки з батьками та авторитарний стиль виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. М.М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях. – Львів: «СПОЛОМ», 2004. – 376с.
2. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960с.
3. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: Підручник / За заг. ред. В.П. Садкового. – Х.: УЦЗУ. 2009. – 244с.
4. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 315с.
5. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: [навчальний посібник]/ Микола Андрійович Кришталь. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобіля, 2011. – 226с.

6. *Рабочая книга практического психолога: пособие для специалистов, работающих с персоналом /под ред. А.А.Бодальова, А.А.Деркача, Л.Г.Лантева. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2001. – 460 с.*
7. *Екстремальна психологія: Підручник / За заг.ред. проф.. О.В.Тімченка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502с.*
8. *Школьная психологическая служба: вопросы теории практики/ И.В.Дубровина. – М.:Изд-во МГУ, 1991. – 202с.*

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. *Kozyar M.M. Ekstremal'no-profesiyna pidhotovka do diyal'nosti u nadzvychaynykh sytuatsiyakh. – L'viv: «SPOLOM», 2004. – 376s.*
2. *Malkyna-Pykh Y.H. Ekstremal'nye situatsyy. – M.: Yzd-vo Eksmo, 2005. – 960s.*
3. *Osnovy psykholohichnoho zabezpechennya diyal'nosti MNS: Pidruchnyk / Za zah. red. V.P.Sadkovoho. – Kh.:UTsZU. 2009. – 244s.*
4. *Osyrova A.A. Spravochnyk psykholoha po rabote v kryzysnykh situatsiyakh. – Rostov n/D : Feniks, 2005. – 315s.*
5. *Psykholohichne zabezpechennya profesiynoyi diyal'nosti pratsivnykiv pozhezhno-ryatuvai'nykh pidrozdiliv MNS Ukrainy: [navchal'nyy posibnyk]/ Mykola Andriyovych Kryshchal'. – Cherkasy: Akademiya pozhezhnoyi bezpeky imeni Heroyiv Chornobilya, 2011. – 226s.*
6. *Rabochaya knyha praktycheskogo psykholoha: posobyе dlya spetsyalystov, rabotayushchyykh s personalom /pod red. A.A.Bodal'ova, A.A.Derkacha, L.H.Lapteva. – M.: Yzd-vo Yn-ta psykhoterapyi, 2001. – 460 s.*
7. *Ekstremal'na psykholohiya: Pidruchnyk / Za zah.red. prof.. O.V.Timchenka – K.: TOV «Avhust Treyd», 2007. – 502s.*
8. *Shkol'naya psykholohicheskaya sluzhba: voprosy teoryi praktyky/ Y.V.Dubrovyna. – M.:Yzd-vo MHU, 1991. – 202s.*